

Krisis

Nº59 juni 1995

UTOPIEËN

Rad van avontuur

Alkeline van Lenning

Langs de scheidslijnen van de opposities mannelijk/vrouwelijk en allochtoon/autochtoon verloopt menig onrecht. Iemands sekse en etniciteit zijn meestal onmiddellijk zichtbaar en op grond hiervan wordt dan ook het gemakkelijkst gediscrimineerd. De terugkerende voornemens - van bijvoorbeeld de Nederlandse rijksoverheid - om mentaliteitsverandering te stimuleren of beeldvorming te doorbreken hebben tot nu toe bitter weinig opgeleverd. Het emancipatiestreven is erop gericht om 'minderheidsgroepen' hun 'achterstanden' in te laten halen en dat blijkt ondanks alle welgemeende intenties niet te gebeuren. Daarom laat de overheid geregeld uitzoeken wat er mis is met het emancipatiebeleid en vraagt zij herhaaldelijk om kritiek op haar eigen referentiekader en om effectrapportages. De aangezochte onderzoek(st)ers concluderen tot vervelens toe dat in het goedbedoelde beleid de blanke middenklasseman de norm belichaamt en dat spreken van minderheden en achterstanden niet bijdraagt aan een oplossing, maar een onderdeel vormt van het probleem.

In het *Sociaal Cultureel Rapport* van 1994 wordt geconcludeerd dat de hardnekkige werkloosheid onder allochtonen een belangrijke oorzaak is van de huidige economische verschillen tussen grote groepen allochtonen enerzijds en autochtonen anderzijds. Verder wordt geconstateerd dat gedurende de afgelopen zeven jaar het werkloosheidspercentage onder allochtonen ongeveer 2,5 maal zo hoog is geweest als onder autochtonen. "De zich direct of indirect tegen de allochtonen kerende selectiviteit van werkgevers en personeelsselecteurs is hierin een niet onbelangrijke factor." Grote groepen etnische minderheden dreigen een nieuwe onderklasse te vormen. "De welvaartsvergroting die de meerderheid van de bevolking in de meeste scenario's tegemoet kan zien, zou gepaard kunnen gaan met de concentratie van relatieve achterstand bij een minderheid, die in belangrijke mate uit allochtonen bestaat." (1)

De onrechtvaardige verhoudingen lijken wel van kauwgom: ze geven steeds meer mee wanneer er hardere maatregelen getroffen worden. We hebben te maken met mechanismen zoals beschreven in de wet van Sullerot: waar vrouwen verschijnen in een beroep dalen aanzien en salaris. Over hoe dit komt is men het niet eens, maar dat het zo is lijdt geen twijfel. Het moet met de gelijke rechten en kansen over een andere boeg. In mijn utopie proberen we niet langer ideeën te veranderen, maar wordt de materie gewijzigd.

Het lichaam

Dat sociale ongelijkheid zich op z'n minst erg slecht laat veranderen werd in het voorgaande aangestipt. Toch zijn we nog steeds geneigd om aan te nemen dat de biologie gegeven is en het sociale veranderbaar. Utopieën zijn dan ook stevast op wijziging van het sociale gericht. Er bestaan echter veel zaken die aan de biologie worden toegekend, maar die onder invloed van andere dan alleen biologische factoren variëren. Zo worden de mensen in rijke landen langer dan in arme, functioneren de maag-

darmkanalen van vegetariërs anders dan die van vleeseters en is de bloeddruk van herders lager dan die van buschauffeurs. (2)

Er zijn ook massa's voorbeelden te geven van de verwevenheid van het sociale en het biologische door bewuste interventie op het lichaam: het Chinese voetbinden, de Burmaanse halsringen en het westerse corset veranderden het (vrouwelijk) lichaam ingrijpend. Tatocages op alle plekken van het lijf en besneden geslachtsdelen vallen in allerlei culturen beide seksen ten deel.

We interveniëren in deze utopie op de materiële pendant van de categorieën sekse en etniciteit: het lichaam. We kunnen ons lichaam alleen door de taal en haar betekenissen kennen. Maar het hoort ook tot de wereld van de feiten; in het lichaam tekenen zich lust, pijn, genot, traumata, tijdelijkheid en dood af. (3) Omdat het lichaam zich op het kruispunt van de assen van taal en materie bevindt, is het het meest ideale aan-grijpingspunt voor verandering. Juist deze materie die zo overbeladen is met betekenissen vormt de sleutel tot verandering.

De metamorfose

De medische technologie draait haar hand tegenwoordig niet meer om voor het geslachtelijk ombouwen van het lichaam. Dergelijke operaties worden zowel van man naar vrouw als andersom al sinds decennia uitgevoerd. Ook de etnische trekken kunnen door middel van plastische chirurgie eenvoudig gewijzigd worden: westerse of oriëntaalse ogen, volle of smalle lippen, kleine stompe of grote spitse neuzen et cetera. Medische onderzoekers in de Verenigde Staten ontdekten dat het aanbrengen van een specifieke stof de huid langdurig bruin of zwart kan kleuren. (4) Door bestu-dering van huidziekten weten we hoe pigment aan de huid onttrokken kan worden.

De utopie bestaat dus uit een carrousel van lichamen. Een ieder begint zijn/haar leven in het lichaam dat hij/zij bij geboorte heeft en gaat op de helft van het te ver-wachten aantal levensjaren, met behulp van de beschreven technieken, over in een ander lichaam. Elk mens leeft als man en als vrouw, en behoort in de twee verschillen-de perioden van het leven tot een andere etnische groep. De ombouwing hoeft men slechts één keer te ondergaan; in die metamorfose kunnen de beide structurerende uiterlijkheden aan bod komen: verandering van geslacht en van etniciteit. De mensen mogen zelf bepalen wanneer zij de gedaanteverandering ondergaan, als het maar na het vijfendertigste en voor het vijfenveertigste levensjaar is. De reden voor de onder-grens is dat het niet de bedoeling is om snel aan een minder gewenste etniciteit of sekse te ontsnappen. Het gaat nu juist om acceptatie en relativering. De bovengrens is om gezondheidsredenen gesteld, de lichamen die onderworpen worden aan de ingreep mogen niet te oud zijn. Wanneer rond het veertigste jaar wordt gewisseld, is dat ongeveer op de helft van het, naar Nederlandse maatstaven, verwachte aantal levensjaren. Verder hebben de mensen het niet voor het zeggen in welke etnische ver-schijning ze uit de narcose zullen ontwaken: chinees, mongolide, wit, negroïde alles is mogelijk. Maar het tweede uiterlijk zal verschillen van het eerste. Wanneer een ver-schijning gekozen kan worden gaat de bedoeling wellicht verloren. De kans bestaat immers dat veel mensen de ene etnische verschijning mooier vinden dan de andere en er vervolgens massaal voor kiezen. Dit heeft tot gevolg dat de diversiteit teruggloopt en er zoiets als een begeerlijke etniciteit ontstaat.

De voordelen

Het mooie van deze utopie is bijvoorbeeld dat velen zowel homo- als heteroseksuele verhoudingen hebben. Immers, onze geliefde laat zich ombouwen. We zouden de ander na de verandering geschrokken kunnen laten vallen, maar we worden zelf ook veranderd. Wie per se wil vasthouden aan een met het eerste lichaam begonnen homo- of heteroverhouding, moet dan maar tegelijk met de partner de gedaanteverwisseling ondergaan. We hebben vanzelf interracial verhoudingen, want niet alleen onze eventuele partner verandert, maar al onze vrienden en vriendinnen, onze familie, buren, collega's et cetera.

De uiterlijke verschillen blijven bestaan, het zou immers zonde zijn om de variëteiten op te heffen, maar deze zijn niet meer gebonden aan personen, of althans slechts tijdelijk. En precies daardoor worden veel zaken er beter op. Neem het spel der erotiek, dit wordt verrijker en doorleefder. De seksen begrijpen elkaar eindelijk. Ze kunnen elkaar op een meer subtiel en complexe manier verleiden en liefhebben dan nu het geval is. Mensen die in hun tweede lichaam leven zullen extra gewild zijn omdat ze de ervaring van een ander kennen, dus een wat meer afgetakeld lichaam wordt zo gecompenseerd. Ook homoseksuele verhoudingen krijgen een nieuwe dimensie als een van beide of juist beide partners van sekse zijn gewisseld. Seksualiteit krijgt in het algemeen een andere lading en ook andere symbolen: seks heeft veel meer een algemeen menselijk aanzien dan dat van het blote vrouwelijk dat tot nu toe als eeuwig boegbeeld heeft gefungeerd. Allerlei vormen van misbruik en geweld lopen enorm terug. Geen enkele man kan het zich veroorloven om zich tegen het vrouwelijke af te zetten en het te minachten om het te willen veroveren en overheersen. Dergelijke patronen kunnen vanwege het eigen verleden of juist de toekomst niet meer volgehouden worden. Hetzelfde geldt voor het koesteren van racistische vooroordelen. Deze komen juist door de meest intieme ervaringen zo zwaar onder druk te staan, dat ze moeten worden opgegeven.

Al met al gaat het er dus om dat alle haat, angst en minachting voor het andere, het onbekende wel moet verdwijnen, want de onbekende ander ben je zelf. Daarmee is het grote kwaad van onze wereld met wortel en tak uitgerukt. Niet alleen in de gruwelijke excessen maar ook op het alledaagse niveau. Het voorlopige wordt benadrukt. Mensen voeden in de utopie - evenals nu - hun kinderen op om ze te laten passen in de samenleving. Een kind zal dan echter worden ingepeperd dat hij of zij slechts tijdelijk dit is en dat dat ooit zal veranderen. Identiteiten kunnen niet meer gebaseerd zijn op de afwijzing van andere identiteiten: "ik ben een man, geen vrouw en geen homo". Of: "ik ben bruin en hoor niet bij de zwarten" et cetera. Zelfs al zou je zoiets voor jezelf nog gedurende een aantal jaren kunnen volhouden, dan zijn er altijd al legio leden van de naaste familie of nabije vrienden overgegaan naar hetgeen diende als afzetpunt voor opvattingen over het eigen bestaan.

Naast de werking die gedaanteverwisselingen van intimi of van jezelf uitoefenen op oordelen over groepen mensen op basis van uiterlijke kenmerken, spelen metamorfosen van bekende politici of mensen met een andere openbare functie een belangrijke symbolische rol. Onze minister-president wordt bijvoorbeeld omgebouwd tot een zwarte vrouw. Buiten de landsgrenzen wordt het nog leuker (want niets is meer heilig): zou de paus hetzelfde denken over voorbehoedsmiddelen en

abortus wanneer hij de eerste veertig jaar van zijn leven vrouw was geweest? Uitwassen van christelijk of islamitisch fundamentalisme zullen overigens verdwijnen als de clerus en andere geestelijken hun comfortabele positie gewijzigd zien. Want zowel voor- als tegenstanders van dit idee zullen het erover eens zijn dat deze werveling van lichamen, die niet voorbijgaat aan de kerkelijke gezagsdragers, een ingrijpende verandering van de invloed van dit instituut op het maatschappelijk leven met zich meebrengt.

En wat te denken van de toekomst van een ander notoir mannenbolwerk: het leger. Het fenomeen oorlog, gebaseerd op wij-zij tegenstellingen als nationaliteiten, religies en niet in de laatste plaats etniciteiten, is zoniet onvoorstelbaar, dan toch wel onuitvoerbaar geworden. Een oorlog kan niet worden gevoerd als mede- en tegenstanders niet uit elkaar gehouden kunnen worden.

Mogelijke bezwaren

Het element van dwang kan onsympathiek en misschien zelfs gevaarlijk overkomen. Maar dat komt omdat we nog niet echt aan het idee gewend zijn. Wanneer mensen opgroeien met het vooruitzicht dat ze eens in een ander lichaam zullen overgaan, zal dat geen angstaanjagende gebeurtenis, maar op z'n minst een vanzelfsprekendheid zijn. En misschien wel een begeerlijke ervaring. Want het is een grote voorsprong wanneer je de ervaring van de ander al kent. Op alle mogelijke manieren worden jonge mensen met het idee vertrouwd gemaakt, zoals dat nu met tal van zaken het geval is. Er zijn voorbeelden in films, in boeken, in liedjsteksten. En het belangrijkste is natuurlijk dat de ouders van jonge mensen overgaan in een andere gedaante of dat al zijn gegaan. We organiseren een nieuw 'natuurlijk' gegeven: de tweede geboorte.

Voor een ieder die gruwet van de vermeende onnatuurlijkheid het volgende: hoe ver zijn we niet verwijderd van de natuurlijke natuur, zeker wat het voorkomen en plannen van geboorten en het uitstellen van de dood betreft. Steeds wordt op allerlei onderdelen van het leven ingegrepen: bij in vitro fertilisatie, anticonceptie, het in leven houden van te vroeg geboren, het transplanteren van organen of het in leven houden van comapatiënten. Denk ook eens aan zaken als contactlenzen, gevulde kiezen en kronen, pacemakers en gehoorapparaten.

Deze utopie staat dus minder ver af van de huidige realiteit dan je op het eerste gezicht zou vermoeden. De snelle veranderingen in de bio-medische wereld hebben het idee van het lichaam als onaantastbaar terrein al lang doorbroken. Daardoor valt de grens tussen een 'natuurlijk' lichaam en de culturele technologie niet meer uit te maken. We moeten concluderen dat het natuurlijke lichaam al lang niet meer bestaat.

De theoretische erkenning van de historische en culturele dimensie van lichamelijkheid bood de mogelijkheid om het lichaam als een object van politieke en wetenschappelijke interventies te beschouwen. (5) De ontwikkelingen zijn nu echter al veel verder. Behalve nieuwe perspectieven op het theoretiseren over het lichaam zijn er technische mogelijkheden om in te grijpen in het lichaam. Wat overigens de theorievorming weer een opdracht stelt.

Heden ten dage nemen niet alleen de ontwikkelingen in bijvoorbeeld de reproductietechnieken een hoge vlucht, maar ook andere culturele verschijnselen zoals cosmetische chirurgie en haarimplantaties raken in een ongekend tempo ingeburgerd.

Wat dit laatste betreft richten mensen zich doorgaans op een ideaalbeeld en dit wordt vrouwen dwingender opgelegd dan mannen. Het vrouwelijk lichaam is het terrein van fascinatie en manipulatie bij uitstek. Ook dat is een element van rechtvaardigheid in deze utopie: nu wordt ook het mannelijk lijf ter hand genomen.

Verder kunnen we rouwen om het verlies aan traditie. Maar een utopie met behoud van traditie is een contradictio in terminis. En pakt juist een element als traditie niet vaak onrechtvaardig uit? In legio culturen wordt van vrouwen verwacht dat zij de traditie belichamen en in hun verschijning bewaren. Dat levert taferelen op van een man die in een strak westers pak of in Amerikaanse vrijetijdskleding loopt, op gepaste afstand gevolgd door een vrouw van wie slechts één oog onbedekt is.

De lezer kan het natuurlijk een eng idee vinden: verplicht onder het mes. Het griezelen komt voort uit de wetenschap dat het ooit zal moeten, maar een groot deel van de mensen in Nederland ondergaat ook nu al minstens één stevige medische ingreep in het leven. En van de utopische metamorfose wordt iets feestelijks gemaakt. We houden er een ritueel, zo u wilt een mooie traditie aan over: een absoluut hoogtepunt op de helft van het leven.

Tot slot

Deze utopie past natuurlijk in het verlangen om het lichaam achter ons te laten, maar de meerwaarde ervan is dat het kind niet met het badwater wordt weggegooid. Zoals vaak wel het geval is in utopische voorstellingen rond virtuele werkelijkheid, het terrein bij uitstek van hedendaagse utopische voorstellingen. Sommige naar het utopische hakende computerfreaks neigen naar de opvatting van het lichaam als de *hardware* van onze intelligentie. Maar dit is een grove simplificatie. Zonder lichaam is misschien wel een denken mogelijk, maar dit zal geen menselijk denken zijn. Onze gedachten verlopen nu eenmaal niet volgens de binaire logica, zoals bij computers het geval is. Bovendien zijn de lichamelijke verschillen tussen de seksen stof tot nadenken. (6)

Het lichaam moeten we niet trachten te verlaten, want hierin liggen ook in deze utopie de differenties besloten. Dit individuele en menselijke moet juist blijven bestaan; het toeval en het ongeluk worden nu eens niet uitgebannen. De mensen geven hun leven naar eigen inzicht vorm, met alle ellende van dien. Dit is mijns inziens altijd verkiesbaar boven het opgelegde geluk en de uniformiteit van menig utopische voorstelling. Wanneer dergelijke zaken van 'bovenaf' worden afgekondigd, verdwijnt de individualiteit en de menselijkheid; de trein naar utopia staat dan bij voorbaat op een dood spoor. In deze utopie wordt erkend dat mensen van nature ongelijk zijn. Het gaat dus niet om een kunstmatig egalitaire maatschappij; er blijven verschillen bestaan. Maar de structurele onrechtvaardigheid van deze verschillen zal verdwijnen.

In mijn utopie leven mensen in een kunstmatig en natuurlijk lichaam, dat alle voordelen van het intuïtieve natuurlijke heeft behouden en alle nadelen van de menselijke kortzichtigheid achter zich heeft gelaten. Eindelijk is er een fundamentele ontvankelijkheid voor het Andere, of sterker nog, wordt de Ander in de eigen identiteit toegelaten.

Door de wild draaiende carrousel is er geen begeerlijker ras of betere sekse: relativering is het onvermijdelijke gevolg. Dus wat heb je nog aan vooroordelen? We zijn wel gedwongen om elkaar eerst eens beter te leren kennen voordat we ons oordeel

vellen. Eigenlijk is het niet zoveel anders dan nu: de lichamen worden uitgedeeld. Als we dat één maal in ons leven met meer of minder verdriet mochten accepteren, waarom dan niet twee keer?

Noten

- 1 *Sociaal Cultureel Rapport 1994*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk 1994, p. 5.
- 2 Zie Annemarie Mol, 'Baarmoeders, pigment en pyramiden' in: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 9 (1988) 35, pp. 276-290 (citaat van p. 278).
- 3 Birgit R. Erdle, 'Der phantasmatischen und der decouvrierte weibliche Körper' in: *Feministische Studien* 2, 91, pp. 65-78.
- 4 Onderzoekers van de medische faculteit van Boston onderzochten hoe UV-licht huidcellen aanzet tot de vorming van pigment dat de huid bruin of zwart kleurt. *De Volkskrant*, 17-12-1994.
- 5 Zie Roos De Haas, A. Van Lenning en M. Volman, 'Wetenschap en het vrouwelijk lichaam. Inleiding op het thema' in: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 10 (1989) 3, pp. 347-351 (1989).
- 6 Jean François Lyotard heeft overtuigend betoogd dat we zonder lichaam niet kunnen denken. Hij zet uiteen dat het menselijk denken nu eenmaal niet volgens de binaire logica verloopt. "Het werkt niet middels informatie-eenheden (de bits), maar met intuïtieve en hypothetische configuraties." (p. 26) Voorts stelt hij dat de seksuele differentie niet alleen het paradigma is van de onvolledigheid en de ondermijning van het Ene, maar aanzet tot eendeloos nadenken. Zie J.F. Lyotard, *Het onmenselijke*. Kok Agora, Kampen 1992, met name hoofdstuk 2: 'Of we zonder lichaam kunnen denken'. pp. 17-37.